

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

1

VILNIUS 2003

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

1

VILNIUS 2003

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, meno ir filosofijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2003

© Straipsnių autoriai, 2003

SUKAKTYS

TEATRO PAŠAUKTASIS ANTANUI VENGRUI – 90

Teatro istoriko, teatrologo ir teatro bei literatūros kritiko, menotyros mokslų daktaro Antano Vengrio gyvenimas bemaž sutampa su dvidešimtuju amžiumi. Ačiū likimui, dvidešimt pirmojo amžiaus slenkstį perkopęs lietuvių teatrologijos patriarchas tebėra žvalus ir darbingas. Be pasidabruotos kritiko galvos teatro parteryje nepraeina nė viena premjera, jis dalyvauja visuose literatų bei teatralų susibūrimuose, minėjimuose, naujų knygų pristatymuose, jubiliejuose, visur, kur skamba lietuviškas žodis, kur sprendžiamas lietuvių kultūros likimas, telkiasi me-

no žmonės, keliami aktualūs dienos klausimai ir ieškoma atsakymų. Sulig kiekviena diena didėja ir kalnas jo nuveiktų darbų, parašytų raštų, įamžintų minčių. Jo didelis butas Sierakausko gatvėje visados pilnas jaunimo – tai šurmuliuoja Eugenijos ir Antano Vengrių atžalos, veiklūs, judrūs, gabūs laisvos Lietuvos ir pasaulio piliečiai. Galbūt jų gyvenimo trajektorija nebus iškraipyta tokių tragiškų istorijos lūžių ir posūkių, kokius teko išgyventi Antanui Vengriui ir jo kartos žmonėms.

Gimęs 1912 m. vasario 15 d. Pasvalio r. Deglėnų kaime ūkininko šeimoje, būsimasis mokslininkas patyrė visas Lietuvos okupacijas – nuo pat ankstyvos vaikystės ligi brandaus amžiaus. Jam teko gyventi raudonųjų, baltųjų, rudųjų pulkų nusiaubtoje Lietuvoje, teko iškęsti stalininių lagerių košmarą, persekiojimus, teko krimsti ujamo, „ideologiškai nepatikimo“, neišvengusio kompromisų inteligento duoną, o jaunystėje, gyvenant lenkų okupuotame Vilniuje dėdės namuose, besimokant

Vytauto Didžiojo lietuvių gimnazijoje, pabuvojo ir beteisių „litvinų“ – prieškario vilniečių – kailyje.

Nuo 1933 m. Antanui Vengriui studijuojant lietuvių kalbą ir literatūrą Kauno Vytauto Didžiojo universitete, jį patraukė mūsų įžymiojo teatrolo Balio Sruogos asmenybė. Lankydamas jo įsteigtą ir vedamą teatro seminarą prie Filologijos fakulteto (seminaras veikė 1926–1943 m.), kurį lankė Kazys Bradūnas, Antanas Gustaitis, Jurgis Blėkaitis, Kazimiera Kymantaitė, Vincas Adomėnas, Pulgis Andriušis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Bronys Raila ir daugelis kitų iškilų asmenybių, palieštų teatro mūzos, Antanas Vengris visam gyvenimui pasiliko prisiekusiu teatroliu.

Tačiau pats mokslininkas turbūt jau užmiršo savo pirmąją publikaciją – tai buvo Vilniaus žiemos vaizdelis „Ant ledo“, išspausdintas prieš septynis dešimtmečius žurnale „Jaunimo draugas“ (1932, Nr. 3). Po to – nesuskaičiuojama gausybė straipsnių prieškario periodikoje – „Naujoji Romuva“, „Jaunasis ūkininkas“, „Židinyš“, „Akademikas“, „Jaunoji Lietuva“ ir kt., knygos, vertimai, redagavimai. Savo gyvenimišką patirtimi Antanas su skaitytojais pasidalijo autobiografinėje knygoje „Svajonės ir klajonės“, išėjusioje 1999 m. O mokslinę-kūrybinę jo veiklą žyminčios gairės sudėtos į bibliografinę rodyklę, pasirodžiusią prieš dvidešimtmetį (1982 m.) žymiai kuklesnio jubiliejaus proga. Per du pastaruosius dešimtmečius bibliografinė rodyklė bemaž padvigubėjo.

1937 m. išleidęs monografiją „Kastantas Glinskis“ (antasis leidimas – 1965 m.) Antanas Vengris visam laikui susiejo savo veiklą su scenos menu. Ligi pat šių dienų jo didžiausias rūpestis – lietuvių nacionalinio teatro raida, savitumas, išlikimas bet kokiomis sąlygomis, bet kokiais, net pačiais sunkiausiais laikais. Keičiasi santvarkos, politinės aplinkybės, keičiasi lietuvių teatro situacija, bet Antanas Vengris it sargybinis ir rūpestingas sodininkas saugo lietuvių teatro istoriją, puoselėja lietuvišką scenos meną. Kai geležinėmis sienomis apribotoje sovietinėje erdvėje lietuvių teatras duso negaudamas jokių žinių ir teorinės minties impulsų iš platesnio pasaulio, Antanas Vengris ėmėsi labai reikalingo darbo ir parengė dvi knygas „Teatrinės minties pėdsakais“ (1969 ir 1982 m.). Čia galbūt pirmą kartą pokario metais Lietuvos skaitytojai susipažino su pasaulinio garso modernaus teatro kūrėjais Ježiu Grotovskiu, Josefu Svoboda, Peteriu Šteinu, Antonenu Arto, Džordžu Streleriu ir kt. 1982 m. pasirodė prieškarinio lietuvių teatro istorijos tomas „Lietuvių teatras 1918–1929“, išleistas Lietuvos TSR mokslų akademijos istorijos instituto menotyros sektoriaus ir parengtas bei daugiausia parašytas Antano Vengrio, šio sektoriaus vadovo (1981–1984 m.). Tai buvo svarbus žingsnis lietuvių teatro tyrinėjimuose, kuriuos mokslininkas pratęsė 1990 m. išleidęs monografiją „Nemuno mergaitė“ (apie aktorę Oną Rymaitę). Ir čia autorius – lietuviškojo scenos meno puoselėtojas – pabrėžia bei išryškina labiausiai jam rūpimą klausimą – tautinį teatro ir vaidybos meno savitumą. Autorius rašo: „O. Rymaitės talento skaidrus lyrizmas, dainingu-

mas, ypač ryškus jos, kaip deklamatorės, pasirodymuose, davė pagrindo sieti jos kūrybą su lietuvių nacionalinio savitumo apraiškomis. Susidarė gana plati ir pastovi opinija, kad ji anuomet buvo pati lietuviškiausia aktorė“ (p. 100). Daug metų dėstęs literatūrą Vilniaus pedagoginiame institute, redagavęs leidinį „Meno saviveikla“ (išaugusį į žurnalą „Kultūros barai“) Antanas Vengris rengė, redagavo, rašė studijas („Vincas Krėvė-Mickevičius teatre“, 1991 m., „Liudas Gira teatre“, 1987 m.), recenzavo beveik visus naujausius lietuviškos dramaturgijos pagrindu sukurtus spektaklius teatrų scenose (režisierių H. Vancevičiaus, K. Kymantaitės, J. Jurašo, A. Ragauskaitės, J. Vaitkaus ir kt. darbus). Jis vertina lietuvių teatrą reiklia ir pastabia akimi, kalbėdamas apie jį vaizdinga kalba, gero linkinčia intonacija. Ilgų metų teatrologinių bei kritinių tyrinėjimų ir apmąstymų vaisius – 1996 m. Mokslo ir enciklopedinių leidinių leidyklos išleista Antano Vengrio knyga „Teatro pašauktieji“. Knygos priešlapyje – trumpas autoriaus žodis: „Teko man trišakis veiklos kelias: lituanisto – literatūros kritiko ir pedagogo ir teatrologo. Pastaruoju ryžtingiau eita nuo bolševikinio kalėjimo bei lagerio, vadinamuoju atšilimo laikotarpiu, kol Nepriklausomybė išlaisvino sparnus. Tai bene ilgiausias ir našiausias mano veiklos tarpsnis, bet jau vakarinis“.

Šiais idėjinės ir estetinės sumaišties laikais, postmodernizmo viesului šluojant nuo kelio visa, kas trukdo jo pergalingam žengimui per šalis ir kontinentus, Antanas Vengris, it mūsų teatro meno vyriausiasis žynys (Vytautui Makniui iškeliavus į Anapilį), nešinas vis dar degančia lietuviškojo aukuro ugnele, rūpestingai sergsti mūsų kultūros, mūsų scenos meno ir mokslo apie teatrą savitumą, sakydamas: „Jeigu ne mes, tai kas?“.

Sveikatos ir ištvermės jam, įkopusiam į dešimtąją gyvenimo dešimtį!

Gražina M a r e c k a i t ė

PROFESORĖS ALDONOS GAIGALAITĖS JUBILIEJUS

2002 m. birželį kolegos, mokiniai sveikino profesorę Aldoną Gaigalaitę su 75-erių metų jubilieju. Savo svečiams ji įteikė netikėtą dovaną – naujausią knygą „Į save ir istoriją pažvelgus“. Istorikų bendruomenėje tai pirmoji žinomos kolegės atsiminimų knyga. Joje – girdėtos pavardės, matyti veidai iš ilgo 50 metų laikotarpio, epochos, kuri dabartinei jaunajai akademinai kartai jau sunkiai suprantama, bet tokia aktuali joje gyvenusiems ir kūrusiems.

Pavydėtiną kūrybingumą, darbštumą profesorė, matyt, atsinešė iš šeimos. Tai retoka tarpukario Lietuvos kaime – ji yra gimusi 1927 m. birželio 15 d. Gaižūnų kaime, Pakruojo rajone – išprususių ūkininkų, buvusių mokytojų šeimoje. Visų trijų joje išaugusių vaikų vardus randame Lietuvos enciklopedijoje: sesuo Nijolė Gaigalaitė – žymi skulptorė, brolis Algirdas – habilituotas geologijos daktaras. Tėvo ir senelio gyvenimo bei veiklos pėdsakus profesorė aptiko caro laikų archyvinuose fonduose. A. Gaigalaitė priklauso kartai, kuomet viena gimnazijos klasė duodavo kraštui bent kelias išgyms. Jos mokytojai Linkuvos gimnazijoje buvo į Lietuvos mokslo, Bažnyčios istoriją įėjusios asmenybės (istoriją dėstė Juozas Avižonis, lietuvių kalbą – žinoma kalbininkė Antanė Kučinskaitė, poetas Leonas Kuodys, fizinį lavinimą – Karolis Dineika, gamtos pamokas – vėliau keletą knygų apie Lietuvos miškų augmeniją autorė Rūta Murkaitė ir kiti, klasės auklėtoja buvo dailininkė Teodora Kriaučiūnaitė).

Taip jau susiklostė, kad Linkuvos gimnaziją A. Gaigalaitė baigė 1945 m. ir savo būsimą gyvenimą, profesinę veiklą turėjo projektuoti sovietizuotoje Lietuvoje, kur būta visko – ir tikėjimo naujos sistemos socialiniu teisingumu, ir nuoskaudų dėl savosios tautos likimo, istorijos iškraipymų. 1950 m. baigusi istorijos studijas Vilniaus pedagoginiame institute ji metus dirbo Šiaulių mokytojų institute, kol buvo priimta į Lietuvos (tuomet – Lietuvos SSR mokslų akademijos) istorijos instituto aspirantūrą; 1955 m. Ji apgynė istorijos mokslų kandidatės disertaciją apie darbininkų judėjimą Lietuvoje 1929–1934 m.

Aktyviausio profesorės darbo istorijos mokslo įstaigose – Lietuvos istorijos institute (iki 1969 m.) ir Lietuvos pedagoginiame institute, dabar universitete –

40-metis sutapo su sovietiniu laikotarpiu. Atrodo, ką bepridursi; juk nebuvo labiau angažuoto mokslo už istoriją, kaip rašė pati A. Gaigalaitė minėtoje atsiminimų knygoje „Į save ir istoriją pažvelgus“, aprašydama to meto mokslo užkulius, sovietinės istoriografijos koncepcijų kūrimo sistemą ir tyrinėjimų galimybes. Net jei ji savo laiku būtų išėjusi į Pagirių šiltnamius auginti daržovių (tokių ketinimų turėjo, nepavykus 1971–1972 m. pakartotinai apginti daktaro disertacijos apie klerikalizmą Lietuvoje 1917–1940 m.), Lietuvos istorija sovietmečiu būtų rašoma lygiai taip pat... Kadangi A. Gaigalaitė liko dirbti Pedagoginiame institute, lietuvių istoriografijoje stiprėjo pozityvizmo mokykla, daugelis turėjome puikią dėstytoją, geranorišką mokslinių darbų vadovę.

Moksliniai A. Gaigalaitės interesai daugiausia apima nepriklausomos Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) istoriją. Daug yra rašiusi apie politinį to laikotarpio gyvenimą, atskirose monografijose analizavo Katalikų Bažnyčios ir krikdemų socialinę bei politinę veiklą, diplomatijos istorijos bei ekonominės raidos temas, pastaraisiais metais toliau gvildena šią problematiką.

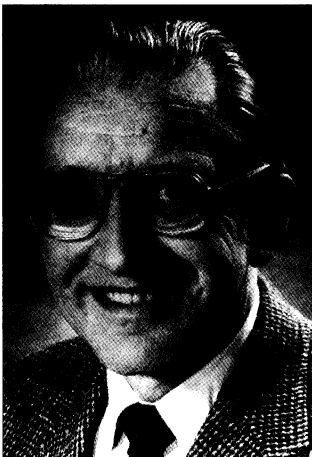
Profesorės bibliografijoje – apie 300 straipsnių ir septynios monografijos, iš jų trys, pasirodžiusios pastaraisiais metais, – biografinės (*Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius, 1970; *Lietuvos valstiečiai, servitutai ir buržuazinė valdžia*, Vilnius, 1983; *Anglijos kapitalas ir Lietuva, 1919–1940*, Vilnius, 1986; *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Vilnius, 1999; *Apie tėvą*, Vilnius, 2000; *Mūsų karo meto mokytojai*, Vilnius, 2000; *Į save ir istoriją pažvelgus*, Vilnius, 2002).

A. Gaigalaitės tyrinėjimai, ypač dėl paskelbtų bei apibendrintų įvairių duomenų, statistikos, pagrindinių procesų išryškavimo, ir šiandien yra ant kiekvieno XX a. pirmosios pusės istoriko darbo stalo, iki šiol niekas nesiėmė „perrašyti“ jos analizuotų temų. A. Gaigalaitės pavardė žinoma ne tik istorikams specialistams, – kelios kartos mokėsi iš jos parašytų mokyklinių vadovėlių, skaitė mokslo populiarinimo darbus.

Profesorę dažnai galima susitikti archyvų, bibliotekų skaityklose – ji renka medžiagą tolesniems tyrimams, seka mokslo naujienas, pasirodžiusioms knygoms rašo recenzijas. Atrodo, nauja jos mokslinių interesų sritis yra XX a. lietuvių politikų, mokslo ir kultūros veikėjų biografijos. Su tikru profesionalo atkaklumu ji ieško visoje Lietuvoje išblaškytų šaltinių, pedantiškai tikrina detales.

Aukščiau minėtoje savo knygoje A. Gaigalaitė atvirai išdėstė, kaip sovietmečiu stengėsi pasakyti tiesą, ką ir kodėl falsifikavo. Laikas atsijoja to laikotarpio tyrinėjimus, pavardes. Profesorė A. Gaigalaitė vieną po kitos leidžia naujas knygas (greitai knygynuose pasirodys dar viena, kartu su marčia parašyta knyga apie Juozą Purickį), kviečiama į mokslines konferencijas. Tad sveikindami su jubiliejumi, linkime geros sveikatos, sėkmės įgyvendinant savo sumanymus.

Regina L a u k a i t y t ė

PROFESORIAUS ALFREDO ERICHO SENNO 70-METIS

Dar Pirmojo pasaulinio karo metais lietuviai studentai Šveicarijoje į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalus įtraukė šveicarų studentus katalikus, visų pirma Juozą Eretą. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pastarieji pakvietė į Lietuvą Alfredą Senną, kuris, planavęs čia tapti verslininku, net sau netikėtai tapo kalbininku, lituanistu, Lietuvos universiteto dėstytoju. Tačiau Lietuvoje stiprėjant nacionalistinėms tendencijoms, A. Sennas susirado darbą kitur ir persikėlė iš Lietuvos į JAV, dėstė kalbas Wisconsin Madisono universitete. Būtent Madisone 1932 m. balandžio 12 d. šveicarų profesoriaus ir merginos iš Raudondvario Marijos Vedlugaitės-Senn šeimoje gimė sūnus

Alfredas Erichas Sennas, paveldėjęs iš tėvo gabumus kalboms ir iš tėvo žodyno kortelių bei tėvų išmokęs lietuviškai. A. E. Sennas studijavo istoriją Pensilvanijos ir Kolumbijos universitetuose, Vincas Krėvė-Mickevičius dėstė jam rusų kalbą ir literatūrą, studijų reikalai suvedė jauną istoriką su prof. M. Biržiška, diplomatu V. Sidzikausku, vis stiprėjo jauno istoriko susidomėjimas Lietuvos istorija. 1959 m. pasirodo A. E. Senno knyga (tai daktaro disertacija) „Šiuolaikinės Lietuvos atsiradimas“ (*The Emergence of Modern Lithuania*) – tai Lietuvos kelio į sunkiai pasiektą nepriklausomybę 1917–1920 m. istorija (knyga išleista ir lietuviškai). Lietuvos istorijos klausimai nagrinėti ir kitoje jo knygoje „The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question“ (1966), 1983 m. išleido knygą apie dr. Joną Basanavičių, rašė apie rusų revoliucionierių veiklą emigracijoje, sportinį judėjimą, išleido daugiau kaip dešimt monografijų, daug straipsnių.

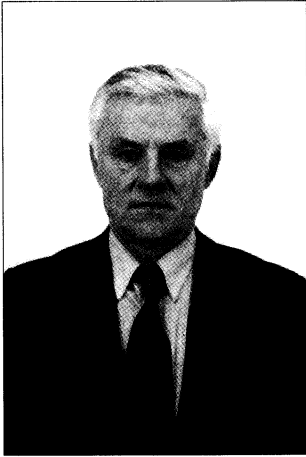
Lietuvos tautinio atgimimo metais A. E. Sennas stebėjo Sąjūdžio veiklą Lietuvoje, pirmuosius Lietuvos nepriklausomybės metus. Netrukus pasirodė dvi svarbios jo knygos „Atbundanti Lietuva“ ir „Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje“, išleistos anglų kalba JAV ir lietuviškai mūsų šalyje. Jo straipsniai ir knygos pradėjo ir nepaprastai praturtino XX a. Lietuvos politinio gyvenimo tyrinėjimus.

Atskirai pažymėtina jubilieato A. E. Senno recenzijos literatūrai apie Lietuvą, jo žurnalistinė veikla, spausdintos apybraižos (daugiausia liberalų „Akiračiuose“).

Profesorius taip pat aktyviai dalyvavo Lietuvos jaunosios kartos istorikų ir politologų ugdyme. Jam vadovaujant, finansiškai remiant jo sesers Marytės ir jos vyro Kaye Andrus (Kęstučio Alksninio) šeimai, Wisconsinso Madisono universitete stažavosi Alfonsas Eidintas (šiuo metu prof. habil. dr., Lietuvos ambasadorius Izraelio valstybėje), Vytautas Žalys (doc., dr., Lietuvos Generalinis konsulas Kaliningrade), Raimundas Lopata (doc. dr., Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktorius, Vilniaus universitetas), Gintautas Alksninis („Lietuvos ryto“ korespondentas Vašingtone), Violeta Motulaitė (dr., Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos Azijos ir Afrikos šalių skyriaus vedėja), Vytautas Radžvilas (VU doc. dr., filosofas), Rimvydas Valatka („Lietuvos ryto“ vyr. redaktoriaus pavaduotojas, politikos apžvalgininkas) ir kiti, pažymėtina taip pat, kad A. E. Sennas buvo oponentas disertacijų gynimuose, dalyvavo daugelyje konferencijų, kolektyvinių Lietuvos istorikų darbų, o už visus nuopelnus Lietuvos istorijos mokslui ir kultūrai 1999 m. Kauno Vytauto Didžiojo universitetas jam suteikė garbės daktaro (*Honoris causa*) vardą.

Sunku trumpame straipsnyje išdėstyti tai, ką yra vertingo ir gero padaręs prof. E. Sennas, bet pagrindinius jo nuopelnus lituanistikai bene būsime nubrėžę. Sveikindami jubiliatą linkime geriausios sveikatos ir naujų darbų, turiningų paskaitų Kauno VDU, gerų ir gabių studentų bei linksmo, nuotaikingo Kauno vakarinio gyvenimo. Laukiame naujų apsilankymų mūsų šalyje, kurios gerbiamas Jubiliatas nepamiršta ne tik dėl šeimos istorijos, bet ir dėl neabejotinos meilės ir pasiaukojimo Lietuvai.

Alfonsas E i d i n t a s

PROFESORIUI LIUDUI TRUSKAI – 65

Profesorius, habilituotas daktaras Liudas Truska išsiskiria kaip vienas darbščiausių, produktyviausių, universaliausių bei sąžiningiausių Lietuvos istorijos tyrinėtojų. Jubiliasas taip pat yra žinomas pedagogas ir publicistas. Vos ne absoliuti vertybė Jam yra mokslas. L. Truska taip pat pasižymi konceptuali istoriniu mąstymu. Negalima pamiršti ir Jo pagalbos kitiems: jis buvo 5 daktarinių disertacijų vadovas, 3 – oponentas, kelių doktorantūros komitetų narys. Jis yra žurnalo „Istorija“ redakcijos narys, Tarptautinės komisijos nacistinio ir komunistinio režimų nusikaltimams tirti pirmininko

pavadootojas. Visa tai leidžia teigti, kad L. Truska nusipelnė būti vadinamas vienu žymiausių šiuolaikinių Lietuvos istorikų.

L. Truska gimė 1937 m. balandžio 6 d. Lazdijų raj., Petroškų kaime. 1954–1959 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos filologijos fakultete. 1959–1966 m. dirbo Lietuvos istorijos institute jaunesniu moksliniu bendradarbiu. 1966 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją, kuri 1993 m. buvo nostrifikuota. 1966–1988 m. dirbo Vilniaus universitete iš pradžių vyresniu dėstytoju, o nuo 1970 m. – docentu. Nuo 1988 m. dirbo docentu Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedroje. 1996 m. už monografiją „Antanas Smetona ir jo laikai“ Vilniaus universitete Jam buvo suteiktas habilituoto daktaro laipsnis, o Pedagoginiame universitete – profesoriaus vardas. Nuo 1997 m. pirmaeilėse pareigose Jis dirbo profesoriumi Vytauto Didžiojo universitete, o nuo 2003 m. vasario 1 d. grįžo į pirmaeilės pareigas Pedagoginiame universitete Lietuvos istorijos katedroje. Reikia paminėti, kad kurį laiką labai vaisingai L. Truska bendradarbiavo su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų institutu.

Kaip minėta, L. Truskos gyvenime svarbiausia yra mokslo darbai, o visa kita tėra antraeiliai dalykai. Daugelis kolegų žino, kur reikia Jo ieškoti – bibliotekoje ar archyve. Jo moksliniai tyrimai per daugiau kaip keturis mokslinės veiklos dešimtmečius (1961–2003 m.) chronologiškai ir temišškai labai kito, tačiau vis dėlto galima teigti, kad Jubiliasas mokslinius tyrimus vykdo atsakingai, kryptingai ir sis-

temiška. L. Truskos mokslinėje veikloje išskirtini bene du svarbiausi laikotarpiai: iki ir po 1988 m. Skirtingai nei daugeliui kitų istorikų, Jubiliatui Sąjūdis tapo ne tik laisvės ir nelaisvės istorijos moksle riba, bet ir naujo, dabartinio mokslinių tyrimų etapo pradžia. Visuomenei, o taip pat ir daugeliui savo kolegų L. Truska žinomas būtent kaip XX a. politinės Lietuvos istorijos tyrėjas, tačiau taip buvo ne visuomet.

Pirmąjį mokslinį straipsnį „Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 m.“ L. Truska paskelbė tepraėjus dvejiems metams po studijų baigimo¹. Jis pradėjo pirmąjį Jubilato mokslinių tyrimų etapą – istorinės demografijos, o kalbant plačiau – socialinės ekonominės XVIII a. pabaigos – XX a. vidurio Lietuvos istorijos tyrimus. Žinoma, kaip ir kitiems jauniems tyrinėtojams, taip ir L. Truskai teko parašyti ir „privalomų“ tekstų, kaip antai apie Paryžiaus komuną, lenininės tautinės politikos triumfą, „buožijis“ likvidavimą ir pan. Tačiau net ir šiuose tekstuose Jis liko ištikimas jeigu ne istorinei, tai bent jau skaičiaus tiesai. Dėl to sovietinio laikotarpio istorinės maku- latūros kiekis Jubilato atveju yra minimalus. Išskirtinai dalykiškos buvo ir Jo paskaitos Vilniaus universitete, kurio Ekonomikos fakultete jis daugiau kaip 20 metų dėstė ūkio istorijos kursas. Ši paralelė leidžia pastebėti dar vieną dalyką – L. Truskos tyrimų bei dėstymo vienovę. Į pedagoginį darbą Jis žiūri ne mažiau atsakingai. Jo paskaitos studentams ir visuomenei visuomet išbaigtos, turiningos bei konceptualios.

Socialinės ekonominės „temos“ rėmuose Jubilatas paskelbė daug įvairių vertingų straipsnių, o 1966 m. apgynė kandidatinę disertaciją „Lietuvos visuomenės klasinės struktūros pakitimas socializmo statybos laikotarpiu“. Monografijos jos pagrindu nepaskelbė, ją savotiškai „pakeitė“ keturių straipsnių serija, publikuota 1965–1966 m. Kitu šios srities „projektu“ tapo 1972 m. su istoriku Rimantu Jasu išleista istorinė demografinė studija „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.“. Tai didžiulio darbo rezultatas, palankiai įvertintas lietuvių bei užsienio autorių. Su R. Jasiu Jis 1970 m. taip pat paskelbė vertingų straipsnių apie LDK užsienio prekybą 1785–1792 m. Jam taip pat priklauso straipsnių serija apie XVIII a. pabaigos (ir ne tik) LDK žemėvaldą. Tik dalis jų įėjo į 1988 m. išleistą fundamentalią monografiją „Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. antroje – XIX a. pirmoje pusėje)“, o vienas tebuvo paskelbtas 1995 m. Be abejo, LDK istorijos tyrėjai gali tik apgailestauti „išleidę“ tokio masto tyrinėtoją. Galima įsivaizduoti, kaip dabar atrodytų LDK istorinė demografija ar socialinė ekonominė istorija, jeigu Profesorius jos nebūtų palikęs.

¹ *Liudo Truskos bibliografija (1961–2002 m.)*, sud. R. Sperskienė, Vilnius, 2002 (mašini- rašitis, saugomas Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros metodiniame kabinete).

1988 m. Jubilias iš esmės pakeitė savo tyrimų chronologiją bei tematiką ir pasuko prie XX a. Lietuvos istorijos tyrimų. Ši posūkį galima įvardinti ir savotišku sugrįžimu. Kaip minėta, pirmieji L. Truskos moksliniai tyrimai buvo iš XX a. vidurio. Reikia pažymėti dar ir tai, kad tuo pat metu Profesorius pakeitė ir darbo vietę – pradėjo dirbti Pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedroje. Jis negalėjo įsivaizduoti, kad dėstytu viena, o tirtų kita. Tačiau, be abejo, svarbesniu akstinu grįžti prie XX a. Lietuvos istorijos buvo savaip suprasta pilietinė pareiga. L. Truska ne tik aktyviai įsijungė į Lietuvos komunistų partijos reformavimą bei Sąjūdžio veiklą, bet ir pirmąkart pradėjo rašyti aktualiausiai XX a. Lietuvos politinės istorijos klausimais, pildyti „baltas dėmes“, revizuoti jos sovietinius vertinimus ir pan. Jubilias neilgai trukus tapo vienu iš žinomiausių Lietuvos istorikų bei publicistų, puikių diskusijų meistrų, originalių minčių generatoriumi teorijos srityje. Išskirtinos kartu su V. Kuncevičiumi 1989 m. skelbtos publikacijos „Komjaunimo tiesoje“, apvainikuotos 1990 m. išleista bendra monografija „Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika“.

Faktiškai jau 1990 m. išryškėjo svarbiausios Jubiliaso tyrimų kryptys: tarpukario Lietuvos, karo bei pokario metų istorija. Specialiai nevartojame tradicinių nuorodų: socialinė, ekonominė, politinė ar kultūros istorija. Mat visa tai L. Truska tyrinėja tiek analitiškai, tiek sintetiškai, rašydamas apie vieną mato ir kita. Negalima nepastebėti, kad dirbdamas su įvairių laikotarpių istorinės demografijos šaltiniais, tyrinėtojas įgijo efektyvaus bei tikslaus darbo su masiniais duomenimis įgūdžius, išsiugdė vos ne ištikimybės skaičiui kultą, tai Jam labai padeda tyrimuose.

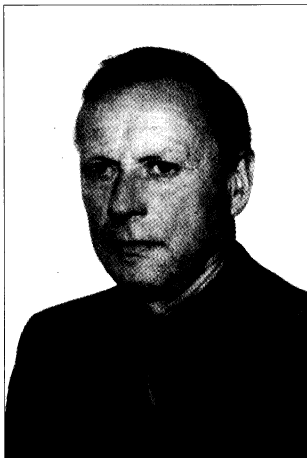
L. Truska akcentuoja kritiško požiūrio į istoriją svarbą, priešpriešindamas ją apologetiškam požiūriui, pabrėžia būtinybę mokytis iš praeities klaidų. Tai sunkiai, o gal ir iš viso visuomeniškai neįgyvendinami dalykai. Būtent todėl už aktualių bei kontroversiškų XX a. Lietuvos istorijos problemų tyrinėjo statusą Jubiliasui teko, tenka ir teks nemažai užmokėti. Deja, tokia dažno, ypač netolimos naujausios istorijos tyrinėjo, kasdienė duona. Juolab, kad Jubilias jautriai reaguoja į oponentų teiginius. Jis yra itin reiklus pirmiausia sau pačiam.

Šio tyrimų etapo Jubiliaso moksliniai tyrimai yra tokie gausūs, įvairūs ir vertingi, kad išskirti svarbiausius nėra lengva. Iš daugybės straipsnių, publikacijų, recenzijų ir pasisakymų pirmiausia reikia paminėti monografijas. Tai 1995 m. išleista knyga „Lietuva 1938–1953 metais“ bei 1996 m. išleista knyga „Antanas Smetona ir jo laikai“, kurios pagrindu buvo apginta habilitacinė disertacija. L. Truska knygoje argumentuotai siekia paaiškinti tragiškų Lietuvai 1940 m. vasaros įvykių priežastis. Jubiliasui dar priklauso fundamentalios beveik 300 puslapių apimties studijos, faktiškai monografijos apie MVD-MGB darbuotojų personalinę sudėtį bei biografijas 1999 m. išleistoje kolektyvinėje studijoje „Sovietinis saugumas Lietuvo-

je 1940–1953 metais: MVD–MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla“. Publikuotas straipsnių ciklas holokausto tematika.

Ant Jubilato darbo stalo guli net kelios spaudai parengtos monografijos, straipsniai. Galime numanyti, kad Jis nuveiks ne mažesnius darbus nei iki šiol. Sulauksime ir XX a. antros pusės Lietuvos istorijos sintezės. Telioka palinkėti Jubiliatui puikios sveikatos ir kuo palankesnių sąlygų moksliniams tyrimams tęsti.

Aivas R a g a u s k a s
Juozas S k i r i u s

ISTORIKAS IR PILIETIS ROMAS BATŪRA

Ne apie kiekvieną istoriką amžininkai galėtų išstarti – yra garbingas ne tik moksliniais tyrinėjimais, bet ir kaip pilietis. Manychiau, jog tokio tau-raus apibūdinimo tikrai nusipelno 65-ių metų jubi-liejaus sulaukęs istorikas Romas Batūra.

R. Batūra gimė 1937 m. kovo 15 d. Tauragėje. Seneliai iš motinos pusės – 1863 m. sukilimo daly-viai, buvo ištremti į Sibirą. Tėvas Kostas Batūra – nepriklausomybės kovų savanoris, kovų dėl Vil-niaus, Širvintų kautynių dalyvis, Lietuvos Respub-likos tarnautojas, 1940 m. komunistų suimtas, žuvęs Vorkutos lageriuose (apie 1943 m.). Išaugęs

ant Veliunos kalvų, netekęs tėvo, R. Batūra gyveno pas tetą mokytoją Kaune. Vaikystė susiklostė taip, kad jį supo dar nepriklausomoje Lietuvoje leistos knygos, periodika. Maironio žodžiai, jog „lietuvis netikėjo, kad nelaisvas bus“, išniekinti pokario partizanų kūnai, sunykusio ir apgriauto Vilniaus vaizdai, žvelgiant nuo Gedimino kalno, formavo vidinės rezistencijos pojūtį ir domėjimąsi istorija. Jau ketvirtoje klasėje R. Batūra bendraamžių draugiškai „pravardžiuotas“ istoriku. Stu-dijų metais universitete jis įkūrė istorikų būrelį, kuriam pats ir vadovavo. Į studentų laikraštį rašė straipsnius apie Lietuvos nepriklausomybę. 1960 m. baigė Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultetą. Dirbo MA Istorijos institute (1960–1967), senajame universitete (1972–1990), nuo 1989 m. – Pedagoginiame universitete. 1972 m. apsigynė istorijos mokslų daktaro (mokslų kandidato) disertaciją. 1993 m. Lietuvos mokslų tarybos nostrifikuotas humanitarinių mokslų docentu. Nuo 2003 m. pradžios – Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademijos docentas. Nuo 1993 m. sausio iki 2001 m. – Sąjūdžio tarybos pirmininkas.

Mokslinė ir pedagoginė veikla. Tyrinėti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę so-vietmečiu, anot jo paties, ėmėsi todėl, kad nuo vaikystės traukė piliakalnių ir pilių epocha. Pagrindinė tyrinėjimų kryptis, kuriai jubiliasas liko ištikimas nuo savo studijų laikų – Lietuvių tautos kova už egzistenciją viduramžiais ir Lietuvos Di-džiosios Kunigaikštystės tarptautinis vaidmuo XIII–XV a. Kitos mokslinių interesų kryptys – Lietuvos medievistikos šaltiniai, kultūros paveldo tyrimas ir apsauga. Net kai kurie, atrodytų, nedideli jo moksliniai tekstai lietuvių istoriografijoje gali

puikuotis tam tikrais prioritetais: R. Batūra kartu su V. Pašuta pateikė vieną anksčiausių Lietuvos kultūros istorijos (iki XVI a. vidurio) sintezių bandymų (išspausdinta 1977 m.), 1964 m. „Moksle ir gyvenime“ pirmą kartą „reabilitavo“ Teodorą Narbutą, iki tol lenkų ir rusų istoriografijos vadintą romantiku ir istorijos falsifikuotoju, straipsnyje apie Aukso ordą pirmą kartą po karo Lietuvoje pavyko išspausdinti LDK žemėlapi. Bene iškilusias R. Batūros mokslinis darbas – monografija „Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą“ (1975), reprezentuojanti retą sovietinėje historiografijoje dėmesį viduramžių Lietuvos politinei istorijai. Jame R. Batūra pateikė Lietuvos valstybės ir Aukso ordos santykių, kurie kvalifikuotini kaip viena sudėtingiausių problemų mūsų medievistikoje, kompleksą, jų raidą XIII–XIV a. antroje pusėje, kritiškai įvertindamas pirmtųjų darbus, pristatė kruopščią šaltinių ir jų patikimumo analizę, išspręsdamas šaltinių lakoniškumo, vietovardžių, įvykių, datų kontaminacinę painiavą. Studija neabejotinai priskirtina taip pat istorinės geografijos bei istorinės chronologijos disciplinoms, mūsų neturinčiom gilių tradicijų. Novatoriškas tiems laikams studijos bruožas – Lietuvos – Aukso ordos santykiai siejami ne tik su vidiniais procesais, bet ir su kitų politinių jėgų Rytų Europoje veikla. Monografijos antraštė nelaikytina metafora: tyrinėjimas pagrindė, jog Lietuva įnešė nemažą indėlį į Europos tautų kovą, stabdant „geltonojo pavojaus“ – islamo invaziją. Garsusis 1362 m. Mėlynųjų Vandenių mūšis išskiriamas kaip vienas iš reikšmingiausių etapinių momentų lietuvių-totorių tarpusavio santykių istorijoje.

R. Batūra taip pat parengė ir išleido baltistikai ir lituanistikai svarbų Mindaugo, Herkaus Manto, Gedimino epochą detaliai atskleidžiantį šaltinį, kurį galima vadinti beveik XIII–XV a. prūsų istorija su dideliais ekskursais į Lietuvos žemių istoriją – Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“ (1985). Publikacijoje jis atskleidė Ordino agresijos į baltų žemes tikslus ir žiaurumus, kronikininko tendencingumą, neretai ir faktų iškraipymą, lokalizavo ne vieną kronikoje minimą vietovardį, baltų ir Ordino pilis. Ši publikacija žymiai išplėtė Prūsijos ir LDK istorinės geografijos žinias. R. Batūra taip pat yra vienas iš „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ (t. 1, 1996) parengėjų. *Rankiška* pagarba šaltiniams atsispindi ne tik R. Batūros tekstuose, bet ir mokslinėse konferencijose skaitomuose pranešimuose bei dėstomuose kursuose studentijai, kuriuose jis akcentuoja pirminių istorijos šaltinių pažintinę ir mokslinę reikšmę. Vilniaus pedagoginiame universitete Istorijos fakultete R. Batūra ne pirmi metai dėsto *Lietuvos istorijos (iki XVI a.)*, *Mažosios Lietuvos istorijos bei kultūros* paveldo kursus. Ypač novatoriški Lietuvos istorijos katedroje dėstomi *Istorinės rekreacijos*, *Lietuvos valdovų rūmų*, *Karybos raidos iki XVI a. vidurio* kursai. Nuolatinė ir studentų pamėgta studijų programos dalis – docento organizuojamos kelių dienų išvykos po istorines Lietuvos ir LDK vietas.

R. Batūra paskelbė kelias dešimtis straipsnių apie Lietuvos pilis – nuo XIII a. vidurio Mindaugo kontroversinės Vorutos pilies iki LDK pilių gynybinių regionų

Panemunėje, apie lietuviškąją taktiką Žalgirio mūšyje, Lietuvos valdovo Gedimino žūties prie Bajerburgo aplinkybes, Lietuvos kariuomenės organizaciją XIII–XIV a.

Visuomeninė veikla. 1967–1972 m. R. Batūra – Lietuvos kultūros ministerijos Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (pirma tokio pobūdžio institucija sovietinėse respublikose) pirmininkas. Jis dalyvavo daugelyje ekspedicijų, žvalgant Lietuvos istorines vietas, atrado ir išryškino ne vieną praeities paminklą (Veliuonos, Sudargo, Užpalių, Tauragnų, Senosios Varėnos ir kt.). R. Batūra yra vienas iš pirmojo Lietuvos kultūros paminklų spausdinto registro „Lietuvos kultūros paminklų sąrašas“ (1973) rengėjų. Dar 1969 m. parengė istorinės Lietuvos širdies – Vilniaus pilių paminklinės teritorijos ir jos ribų dokumentaciją. 1997 m. R. Batūra Pilių mokslinės tarybos vardu LR Seimui pateikė tvirtinti Vilniaus pilių valstybinio rezervato medžiagą, dalyvavo atkovoiant Klaipėdos piliavietę iš sovietmečiu buvusios sąjunginės laivų statyklos, nustatant Klaipėdos senamiesčio ribas.

R. Batūra aktyviai dalyvauja istorinės atminties įamžinimo, paminklų kūrimo ir pastatymo organizavime. Bendradarbiavimas 1236 m. Šiaulių mūšio memorialo, 1863 m. Panerių kautynių paminklo, Emilijos Pliaterytės, Vinco Kudirkos paminklų, kovų su Ordinu atminimo memorialo prie Nemuno, Vytauto ir Jogailos, Žalgirio paminklo Vilniuje sukūrimo, Sąjūdžio memorialo-muziejaus steigimo, Lietuvos Valdovų rūmų Vilniuje ekspozicijos kūrimo darbuose – tai tik kelių pastarųjų metų veikla. 1993 m. prie R. Batūros nustatytos Herkaus Manto žūties-palaidojimo vietos Norkyčiuose (Meždurečje) atidengtas granitinis paminklas „Sukapotas žaltys“ Kaliningrado valdžios nurodymu kitais metais išardytas.

Atgimimo metais R. Batūra aktyviai įsijungė į visuomeninę ir politinę veiklą. Lietuvos Sąjūdžio dešimtmečio (1998 m.), „Baltijos kelio“ dešimtmečio (1999 m.) renginių organizatorius, Vilniaus pilių visuomeninės mokslinės tarybos pirmininkas, Jurbarko rajono piliakalnių ir pilių globos draugijos narys. 1988–1991 m. Jis buvo nuolatinis įvairių pilietinių patriotinių renginių, minėjimų, paskaitų visuomenei organizatorius ir dalyvis. 1991 m. sausio įvykių metu R. Batūra savo bute slėpė Seimo gynėjų – savanorių štabo dokumentus. 1993 m. pabaigoje jis išrinktas Lietuvos Sąjūdžio pirmininku. Šias visuomenines pareigas ėjo iki 2001 m. sausio 6 d. Sąjūdyje R. Batūra telkė visuomenės jėgas puoselėti Lietuvos valstybingumą, pilietiškumą, siekiant apsivalyti nuo sovietizmo, kuriant europinę demokratinę visuomenę. Paskutinis Sąjūdžio organizuotas minėjimas, į kurį buvo įtraukti savanoriai, akademinis jaunimas įvyko 2000 m. sausio 13 d. prie Seimo rūmų.

R. Batūros veikloje ryškūs pilietiško sklandos imperatyvai – visuomenė ir jaunimas. Sukakties proga norisi docentui nuoširdžiai palinkėti pradžiuginti Lietuvos visuomenę ir akademinį jaunimą dar ne vienu moksliniu darbu iš ankstyvosios LDK istorijos.

Deimantas K a r v e l i s